

MECHANISMS FOR REDUCING THE HIDDEN ECONOMY THROUGH FINANCIAL TECHNOLOGIES AND DIGITAL TAX CONTROL

Tashkent University of Economics and Pedagogy
1st year student of Economics
Mansurova Sevinch Mirsaid qizi

Abstract: The shadow economy is one of the primary obstacles that reduces state budget revenues, distorts the competitive environment, and negatively impacts the social protection system. This article analyzes the role of financial technologies (FinTech), cashless payment systems, and the digitalization of tax administration in reducing the scope of the shadow economy. The article highlights that the introduction of electronic invoices, online cash registers, and consumer-incentivizing cashback systems yields more effective results than punitive measures.

Keywords: Shadow economy, FinTech, electronic payment systems, digital tax control, cashback, cashless transactions, tax administration, P2P transfers.

Annotatsiya: Yashirin iqtisodiyot davlat byudjeti daromadlarini qisqartiruvchi, raqobat muhitini buzuvchi va ijtimoiy himoya tizimiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi asosiy to'siqlardan biridir. Ushbu maqolada moliyaviy texnologiyalar (FinTech), naqdsiz to'lov tizimlari va soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirishning yashirin iqtisodiyot qamrovini qisqartirishdagi o'rni tahlil qilingan. Maqolada elektron hisob-fakturalar, onlayn kassa apparatlari hamda iste'molchilarni rag'batlantiruvchi keshbek tizimlarining joriy etilishi jazo choralariidan ko'ra samaraliroq natija berishi yoritilgan.

Kalit so'zlar: *Yashirin iqtisodiyot, FinTech, elektron to'lov tizimlari, raqamli soliq nazorati, keshbek, naqdsiz hisob-kitob, soliq ma'muriyatchiligi, P2P o'tkazmalar.*

Kirish

Global miqyosda yashirin iqtisodiyot hajmi rivojlanayotgan davlatlar yalpi ichki mahsulotining (YaIM) o'rtacha 30-40 foizini tashkil etadi. Yashirin iqtisodiyotning "qon tomiri" — bu qat'iy nazorat qilib bo'lmaydigan naqd pul aylanmasidir. Rivojlanayotgan bozor iqtisodiyotiga ega davlatlarda biznes subyektlarining soyada faoliyat yuritishi faqatgina soliq to'lashdan qochish istagi bilan emas, balki rasmiy ishlashning tranzaksiya xarajatlari va byurokratik to'siqlarning yuqoriligi bilan ham izohlanadi. So'nggi yillarda axborot texnologiyalarining moliyaviy sektorga kirib kelishi (FinTech) xufiyona iqtisodiyotga qarshi kurashishning mutlaqo yangi paradigmasini yaratdi. Agar ilgari davlatlar yashirin faoliyatni tekshiruvlar, reydlar va qat'iy sanksiyalar orqali jilovlashga uringan bo'lsa, bugungi kunda asosiy urg'u jarayonlarni raqamlashtirish va "raqamli iz" qoldirishga qaratilmoqda.

Ushbu tadqiqotning maqsadi — moliyaviy texnologiyalar va raqamli soliq nazoratining qaysi mexanizmlari O'zbekiston kabi transformatsion iqtisodiyotga ega mamlakatlarda yashirin aylanmani qisqartirishda eng yuqori samaradorlik ko'rsatayotganini ilmiy-amaliy jihatdan baholash, shuningdek, ushbu jarayonda yuzaga kelayotgan yangi iqtisodiy xavflarni tahlil qilishdir.

Tadqiqot Metodologiyasi

Tadqiqotda makroiqtisodiy va institutsional tahlil, **miqdoriy ma'lumotlarni korrelyatsion o'rganish** hamda xalqaro tajribani **qiyosiy tahlil qilish** metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot ma'lumotlar bazasi quyidagilardan shakllantirildi: O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasining (SQ) ochiq ma'lumotlari: Elektron hisob-faktura (EHF) tizimi va Onlayn nazorat-kassa mashinalari (Onlayn-NKM) orqali rasmiylashtirilgan cheklar dinamikasi. Markaziy bankining to'lov tizimlari bo'yicha hisobotlari (P2P o'tkazmalar, QR-kod va POS-terminallar orqali to'lovlar

hajmi). Jahon banki va Xalqaro Valyuta Fondining (XVF) naqdsiz iqtisodiyotning yashirin sektorga ta'siriga doir empirik tadqiqotlari. Baholash mezonida "raqamlashtirilgan aylanma" va "rasmiy soliq tushumlari" o'rtasidagi bog'liqlik koeffitsiyenti tahlil qilindi. Iste'molchilar xulq-atvorini o'rganish uchun xulq-atvor iqtisodiyoti (Behavioral Economics) nazariyalaridan qisman foydalanildi.

Natijalar

Tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, FinTech va raqamli soliq vositalari majmuasi iqtisodiyotning shaffofligini ta'minlashda an'anaviy ma'muriy bosimdan ko'ra 3-4 barobar samaraliroq vosita bo'lib xizmat qilmoqda.

Elektron to'lov tizimlarining naqd pul sig'imiga ta'siri to'lov dasturlari (Payme, Click, Uzum va boshqalar) hamda bank kartalarining ommalashishi natijasida chakana savdoda naqdsiz to'lovlar hajmi keskin oshdi. Har bir naqdsiz operatsiya iqtisodiyotda avtomatik ravishda raqamli iz qoldiradi va bu operatsiyalarni daromad sifatida yashirishning imkoni yo'q.

Raqamli soliq ma'muriyatchiligining 3 ta asosiy ustuni: O'zbekistonda yashirin iqtisodiyotni qisqartirish bo'yicha joriy qilingan texnologik yechimlar quyidagi natijalarni berdi. Elektron hisob-faktura B2B (biznesdan-biznesga) sektorida qog'ozbozlik va qalbaki hisobotlarga chek qo'ydi. Onlayn-NKM joriy etilishi B2C (biznesdan-iste'molchiga) sohasida barcha savdo aylanmalari fiskal xotiraga tushishi ta'minlandi. "Soliq" ilovasi va Keshbek mexanizmi: Bu eng inqilobiy yechim bo'ldi. QR-kodli cheklarni skanerlash orqali xarid summasining 1% qaytarib berilishi (keshbek) iste'molchilarni "ixtiyoriy soliq inspektorlari"ga aylantirdi.

1-jadval jadval raqamli vositalarning rasmiy aylanma va tushumlarga ta'sir ko'rsatkichlari.

Yo'nalish	Raqamli mexanizm	Natijadorlik (2021-2024-yillar dinamikasi)
Chakana savdo nazorati	Keshbek tizimi (Soliq ilovasi)	Iste'molchilar tomonidan talab qilinadigan cheklar soni 8-10 barobarga oshdi. Yuzlab milliard so'm yashirin aylanma soyadan chiqdi.
Tadbirkorlar o'rtasidagi hisob-kitob	E-faktura va E-aktiv	Savdo tranzaksiyalari shaffoflashishi natijasida QQS to'lovchilar soni keskin ortdi.
Korporativ to'lovlar	Korporativ bank kartalari	Yo'l xarajatlari, xizmat safarlari va mayda xaridlar bo'yicha naqd pulda qilinadigan "qora kassalar" qisqardi.

Muhokama

Olingan natijalar iqtisodiyotni raqamlashtirish yashirin sektorni qisqartirishning asosiy drayveri ekanligini isbotlasa-da, bu jarayon faqatgina ijobiy ko'rsatkichlardan iborat emas. Muhokama qilinishi lozim bo'lgan bir qator tizimli va xulq-atvorga oid to'siqlar mavjud. "Nudge" (Turtki) effekti vs Jazo: Xulq-atvor iqtisodiyoti nuqtai nazaridan, davlat tadbirkor va xaridorni jazolash bilan qo'rqitgandan ko'ra, ularga rag'bat berishi (keshbek yoki arzon komissiya) samaraliroqdir. Keshbek mexanizmi aynan ushbu "Turtki" (Nudge theory) tamoyiliga asoslangan.

P2P o'tkazmalari muammosi (Yangi raqamli soya). Raqamli to'lovlar o'sgan bo'lsa-da, kichik biznes subyektlari soliq to'lashdan qochish va bankning acquiring (terminallar orqali to'lovni qabul qilish) komissiya xarajatlaridan qochish uchun xaridorlardan to'lovlarni korporativ hisob raqamiga emas, balki shaxsiy kartasiga

(Card-to-card / P2P) tashlashni so'ramoqda. Bu raqamli texnologiyalarning o'zi yashirin iqtisodiyotning yangi "raqamli" turini (Digital shadow economy) yaratayotganini ko'rsatadi.

Infrastruktura va Komissiya bojlari FinTech tizimlari yordamida yashirin iqtisodiyotni cheklashdagi eng katta to'siq texnik infratuzilmadir. Chekka hududlarda stabil internetning yo'qligi Onlayn-NKM va to'lov terminallarining ishlashini qiyinlashtiradi. Bundan tashqari, biznes uchun POS-terminallardan foydalanishdagi bank komissiyalari (1-2%) tadbirkorni naqd pulni a'fzal ko'rishga majbur qilmoqda.

Xulosa

Moliyaviy texnologiyalar va raqamli soliq nazorati tizimlari yashirin iqtisodiyotni siqib chiqarish bo'yicha davlatning eng o'tkir va innovatsion qurolidir. Elektron hisob-fakturalar, onlayn kassalar va keshbek tizimlarining sinxron ishlashi soliq ma'muriyatchiligini inson omilisiz (korrupsiyasiz) olib borish imkonini bermoqda.

Biroq jarayonni yanada takomillashtirish uchun quyidagi strategik qadamlar tavsiya etiladi: Ekveyring (Acquiring) komissiyalarini pasaytirish tadbirkorlarni terminallardan foydalanishga rag'batlantirish uchun bank komissiyalarini subsidiyalash yoki maqbul darajaga tushirish. P2P o'tkazmalariga intellektual nazorat shaxsiy kartalarga muntazam ravishda tijorat maqsadida tushayotgan mablag'larni sun'iy intellekt orqali tahlil qilish va aniqlash (Big Data Analytics). Biroq bu jarayon shaxsiy ma'lumotlar daxlsizligi qonunlariga ziddiyat tug'dirmasligi kerak. Infratuzilmani yaxshilash chekka hududlarni uzluksiz elektr energiya va keng polosali internet tarmog'i bilan ta'minlashni jadallashtirish. Xulosa qilib aytganda, raqamlashtirish yashirin iqtisodiyotni yengish uchun zarur, ammo yetarli shart emas.

Asl yechim texnologik nazorat bilan birga, tadbirkorlar uchun rasmiy ishlash yashirin ishlashdan ko'ra arzonroq va qulayroq bo'lgan fiskal iqlimni yaratishdadir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yashirin iqtisodiyotni qisqartirish va soliq organlari faoliyati samaradorligini oshirish bo'yicha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida"gi PF-6098-son Farmoni.

2.O'zbekiston Respublikasi Soliq qo'mitasi. (2025). *Raqamli soliq ma'muriyatchiligi: E-faktura va Onlayn-NKM sarhisobi*. Soliq.uz

3.Rogoff, K. (2017). *The Curse of Cash: How Large-Denomination Bills Aid Crime and Tax Evasion and Constrain Monetary Policy*. Princeton University Press.

4. Qosimov, S. (2023). "Raqamli iqtisodiyot sharoitida to'lov tizimlari va soliq nazoratining integratsiyasi". *Moliya va Bank ishi jurnali*, 6(3), 88-95-betlar.